ปาฐกถา

เรื่อง

"อภิธรรมเป็นพุทธพจน์หรือ?"

ของ

เสถียร โพธินันทะ

ขอมอบเป็นธรรมบรรณาการ

ในงานฌาปนกิจศพ

นายสง่า กฤษณคุปต์

ณ เมรุวัดโพธินิมิตร บางยี่เรือ ธนบุรี

วันที่ ๓๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๐๖

ขอขอบพระคุณท่านที่กรุณาไปเป็นเกียรติ

หากกุศลอันพึงจะมีจากคุณประโยชน์ของหนังสือเล่มนี้แล้ว ลูก ๆ ขอน้อมอุทิศแด่พระคุณของพ่อและขอให้ดวงวิญญาณของท่าน จงไปสู่สุขคติในสัมปรายภพนั้น-เถิด

ลูกของพ่อ

คำนำ

เรื่อง "อภิธรรมเป็นพุทธพจน์หรือ?" นี้ เป็นปาฐกถา ซึ่ง คุณเสถียร โพธินันทะ ได้แสดงที่ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย เมื่อวันที่ ๔ มีนาคม ๒๔๙๙ ปาฐกถาเรื่องนี้ได้มีหนังสือพิมพ์บางฉบับเก็บความ *สังเขป* นำไปลงตีพิมพ์ ทำให้ขาดข้อ *ความสำคัญ* บางตอน เป็นเหตุให้เกิดวิพากษ์วิจารกันในหมู่ผู้รู้ โดยเฉพาะคือ นักศึกษาอภิธรรม อันนี้เป็นเหตุหนึ่ง ซึ่งทำให้ปาฐกปรารถนาจะรวบรวมพิมพ์เป็นเล่มสมบูรณ์สุดลัยพ้นจของท่านผู้รู้อีกครั้งหนึ่ง จึงเสนอข้อดำริต่อสมาคม

ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทยพิจารณาแล้วเห็นว่า ปาฐกถาเรื่องนี้เป็นผลงานศึกษาค้นคว้าของคุณ เสถียร โพธินันทะ แม้ว่าจะเป็นเรื่องที่เป็นไปในเชิงค้านความคิดและศรัทธาเดิมของเราก็ตาม แต่ปาฐกถานี้ก็คงอ้างอิงคัมภีร์ หรือตำหรับตำราต่าง ๆ

ทั้งฝ่ายหินยาน และฝ่ายมหายาน ซึ่งในกาลามสูตร (อันเป็นตำราอันหนึ่ง) ห้ามไว้มิให้เชื่อโดยอ้างตำรา ฉะนั้นความผิดถูกของปาฐกถานี้จึงอยู่ที่ตำราที่อ้างอิง ไม่ได้อยู่ที่ปาฐก หรือที่ผู้จัดพิมพ์ ส่วนการที่ควรเชื่อได้หรือไม่ได้ เพียงใดนั้น ขึ้นอยู่กับดุลย-พินิจของท่านผู้อ่านที่จะพินิจพิจารณาตรึกตรองเอง โดยอิสระ และโดยบริสุทธิ์ ไม่ติดตำราใด ๆ ทั้งสิ้น

ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย หวังว่าหนังสือเล่มนี้ คงจะได้รับการต้อนรับอย่างอบอุ่น และหวังว่าท่านผู้อ่านทุกท่าน คงจะอ่านหนังสือเล่มนี้ โดยปราศจาก อคติ และใช้ดุลยพินิจของท่านเองโดยเสรี ก่อนที่จะเชื่อไปในทางใดทางหนึ่ง ซึ่งเป็นวิสัยของพุทธศาสนิกผู้เต็มเปี่ยมด้วยศรัทธาและปัญญาอันสม-บูรณ์

ยุวพุทธิกสมาคมแห่งประเทศไทย

๓๑ พฤษภาคม ๒๔๙๙

"อภิธรรมปิฎกเป็นพุทธพจน์หรือ ?"

เสถียร โพธินันทะ แสดง

พระคุณเจ้าที่เคารพและท่านผู้เจริญทั้งหลาย

พระพุทธวจนะ ตามความเชื่อ ของพุทธมามกชนทั่วไปทั้งฝ่ายสาวกยานและมหายาน ย่อมถือตรงกันว่ามีอยู่ ๓ ปิฎกคือ พระวินัยปิฎก ๑, พระสุตตันตปิฎก ๑, พระอภิธรรมปิฎก ๑. รวมเรียกว่า พระไตรปิฎก. ก็ในพระไตรปิฎกนี้ กล่าวกันว่าได้ถูกรวบรวมขึ้นเป็นหมวดหมู่แน่ชัด จำเดิมแต่ครั้งทำปฐมสังคายนา. จำเนียรกาลล่วงมาเมื่อการศึกษาพระพุทธศาสนากว้างขวางขึ้นคือได้มีการ ศึกษาทั้งทางด้านประวัติศาสตร์, โบราณคดีประกอบด้วยหลักธรรม มิได้จำกัดศึกษาแต่ข้อความในคัมภีร์อย่างเดียว จึงทำให้เกิดการวิจัย พระไตรปิฎก กันขึ้นในหมู่นักปราชญ์ทั้งฝ่ายตะวันตกและตะวันออก. ผลของการวิจัยก็

ปรากฏว่า พระไตรปิฎกมิได้รวบรวมขึ้นเป็น ๓ หมวดใหญ่ในครั้งปฐมสังคายนาเสียแล้ว. แต่จะต้องเป็นเวลาภายหลังกว่านั้น และโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือพระอภิธรรมปิฎกซึ่งเข้าใจกันว่าเป็นพุทธวจนะนั้น ความจริงเป็นของแต่งขึ้นในชั้นหลัง. ก็มติดังกล่าวนี้ ย่อมทำความไม่พอใจให้เกิดแก่นักศึกษาที่เชื่อถือตามคัมภีร์โบราณว่าอภิธรรมเป็นพุทธพจน์อย่างยิ่ง. แต่ข้อเท็จจริงของเหตุผลฝ่ายใดจะแน่ชัดกว่ากันเท่านั้นจะเป็นเครื่องชี้ขาด เมื่อข้าพเจ้าได้รับหน้าที่บรรยายวิชาความรู้พระพุทธศาสนาสากล ในสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย ข้าพเจ้าได้ค้นคว้าศึกษาหลักฐานต่าง ๆ ในปัญหาอภิธรรมเป็นพุทธพจน์หรือมิใช่ทั้งในปกรณ์บาลีและปกรณ์ฝ่ายสังสกฤตจนได้ผลงานดังจะนำเสนอท่านผู้ฟังต่อไปนี้.

ก. หลักฐานฝ่ายรับรองอภิธรรมเป็นพุทธพจน์

หลักฐานของฝ่ายนี้ ได้นำมาจากพระสุตตันตปิฎก บ้างพระวินัยปิฎกบ้างและจากอรรถกถาบ้างคือ

๑. ในอรรถกถาเช่นธัมมปทัฏฐกถาและปรมัตถทีปนี แสดงว่าในวันเมื่อพระบรมศาสดาทรงแสดงยมกปาฏิหารย์ ปราบพวกเดียรนิถครนถ์ณแขวงเมืองสาวัตถีวันนั้นเวลาบ่ายทรงยกพระบาทเบื้องขวา เหยียบยอดไม้คัณฑามะพฤกษ์ยกพระบาทคำรบสองเหยียบยอดเขายุคุนธร ยกพระบาทเป็นคำรบสามเหยียบยอดพระสุเมรุ เป็นยกพระบาทสามย่างสิ้นทาง ๖๘๐๐๐ โยชน์ จากโลกมนุษย์ถึงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ แล้วประทับเหนือบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ท่ามกลางเทพยดา ปรารภพุทธมารดา ซึ่งเสด็จลงมาจากสวรรค์ชั้นดุสิต. จึงพระบรมศาสดาตรัสพระธรรมเทศนาอภิธรรม ๗ คัมภีร์เนื่องไปตลอดไตรมาสคือ ๓ เดือนเป็นกำหนด ทดแทนพระคุณของพระพุทธมารดา

ครั้งออกพรรษาเป็นวันมหาปวารณา พระบรม-

ศาสดาเสด็จลงจากดาวดึงส์มาสู่มนุษย์โลก ณ แทบ-ประตูเมืองสังกัสสะนคร.

ตอนนี้แสดงอาคตสถานของอภิธรรม และข้าพเจ้าเข้าใจว่า เมื่อเสด็จ มาสู่มนุษย์โลกแล้วจะต้องตรัสเล่าแสดงอภิธรรมแก่พระอานนท์เถรเจ้าอีกเที่ยวหนึ่งให้จำทรงเอาไว้

๒. ในสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย มีความข้อหนึ่งว่า "ก็โดยสมัยนั้นแลพระภิกษุเถระทั้งหลายกลับจากบิณฑบาตภายหลังแห่งภัตต์แล้ว ประชุมสันนิบาต สนทนาอภิธรรมกันอยู่ดังนี้"

๓. ในสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ มหาโคสิงคสาลสูตร พระโมคัลลานะกล่าวแสดงมติของท่านว่า ป่าโคสิงคสาลวันอันสงัดเงียบ เหมาะสมกับภิกษุ ผู้มีปัญญาสามารถวิสัชนาข้ออภิธรรมกถาอย่างยิ่ง

๕. ในสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์

กินติสูตรมีพุทธพจน์ว่า—— "ภิกษุทั้งหลาย! ก็เมื่อท่านทั้งนั้นมาพร้อมเพรียงกัน เมื่อไม่วิวาทกันศึกษาอยู่ หากมีภิกษุ ๒ รูปมีวาทะต่างกันใน อภิธรรม ...."

๕. ในสุตตันตปิฎก ขุททกนิกายอุบาลีเถรวัตถุมีข้อความว่า

"(ข้าแต่พระองค์ผู้จอมมุนี) พระสูตร, พระอภิธรรม, พระวินัย รวมพระพุทธพจน์มีองค์ ๙ ทั้งสิ้นนี้ เป็นธรรมสภาของพระองค์."

๖. ในสุตตันตปิฎกขุททกนิกาย เถรีอปทาน มีข้อความว่า

"ในพระศาสนานี้ ดิฉัน (นางเขมาเถรี) ฉลาดในวิสุทธิ ๗ และสามารถในกถาวัตถุ เป็นผู้รู้นัยแห่งอภิธรรมถึงซึ่งวสีทั้ง ๕"

๗. ในวินัยปิฎกมหาวิภังค์ ทัพพมัลลบุตรเถระวัตถุมีว่า

"ภิกษุเหล่าใดศึกษาอภิธรรม ภิกษุเหล่านั้นรวมอยู่กันเป็นคณะ พระทัพพมัลลบุตรจัดเสนาสนะไว้ด้วยคิดว่า ท่านเหล่านี้จักมีธรรมสากัจฉาอภิธรรมกัน. พระทัพพมัลลบุตรท่านเป็นเอตทัคคะทางจัดเสนาสนะ เมื่อท่านรู้ว่าภิกษุอาคันตุกะรูปใดเป็นวินัยธร หรือสุตตันติธร หรืออภิธรรมธร ท่านก็จัดให้ภิกษุรูปนั้นได้พักอยู่ร่วมกับคณะภิกษุที่เล่าเรียนเหมือนกัน.

๘. ในวินัยปิฎก ภิกขุณีวิภังค์ มีข้อความว่า

"ภิกษุณีผู้ถามปัญหาแก่ภิกษุ ขอโอกาสอันใดต้องถามอันนั้น ถ้าขอโอกาสถามพระสูตรแล้วกลับไปถามพระวินัยก็ดี หรือไพล่ไปถามอภิธรรมก็ดีเป็นอาบัติปาจิตตีย์ ถ้าขอโอกาสถามพระวินัยแล้วกลับไปถามพระสูตรก็ดี หรือไพล่ไปตามพระอภิธรรมก็ดีเป็นอาบัติปาจิตตีย์ ขอโอกาสถามพระอภิธรรมแล้วกลับถามพระสูตรก็ดีถามพระวินัยก็ดี เป็นอาบัติปาจิตตีย์"

๙. คำว่า ธมฺโม จ วินโย จ ซึ่งแปลว่าธรรม

ด้วยวินัยด้วย หรือพูดง่าย ๆ ว่าพระธรรมวินัยนั้น พระธรรมในที่นี้หมายรวมเอาทั้งพระสูตรและ พระอภิธรรมเข้าด้วย.

๑๐. ในอภิธรรม ๗ คัมภีร์นั้นยอมให้อยู่คัมภีร์หนึ่งคือ กถาวัตถุ ซึ่งเป็นวาทะของพระโมคคลีบุตรติสสะเถระครั้งตติยสังคายนา แต่ท่านก็แต่งตามพุทธาธิบาย.

ทั้ง ๑๐ ข้อนี้เป็นหลักฐานฝ่ายที่ถือว่าอภิธรรมเป็นพุทธพจน์ นอกจากนี้ยังมีเรื่องราวประวัติของอภิธรรมปรากฏในคัมภีร์อัฏฐสาลินี อรรถกถาแห่งอภิธรรมสังคณีรจนาโดยพระพุทธโฆษะ ในพุทธศตวรรษที่ ๙ ตอนต้นของคัมภีร์ ได้เขียนเล่าประวัติของอภิธรรมปิฎกทำของคำถามคำตอบ เช่น

" ถามว่า อภิธรรม เป็นคำของใคร ? " แก้ว่า " เป็นพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า " ถามว่า " ใครเป็นผู้นำสืบเนื่องกันมา ? " แก้ว่า " พระอาจารย์ทั้งหลายนำสืบกันมา " แล้วให้รายนามอาจารย์ที่สืบ

วงศ์อภิธรรมดังนี้

๑. พระสารีบุตร์
๒. พระภัททริ
๓. พระโสภิตะ
๔. พระปิยะชาลี
๕. พระปิยะปาละ
๖. พระปิยะทัสสี
๗. พระโกสิยะบุตร
๘. พระสิคควะ
๙. พระสันเทหะ
๑๐. พระโมคคลีบุตร
๑๑. พระมิสสทัตตะ
๑๒. พระธรรมมิยะ
๑๓. พระสาทุกะ
๑๔. พระโสนกะ
๑๕. พระเรวตะ

อาจารย์เหล่านี้นำสืบทอดกันมาเรื่อยจนกระทั่งมาแพร่-หลายสืบทอดกันในลังกา. แต่ในสมัยที่แต่งคัมภีร์อัฏฐสาลินี ดูเหมือนจะปรากฏมีคณะสงฆ์ในลังกาบางคณะไม่ยอมเชื่ออภิธรรมว่าเป็นพุทธพจน์ ท่านผู้แต่งซึ่งเป็นฝักใฝ่ข้างเชื่อว่าอภิธรรมเป็นพุทธพจน์ จึงต้องแต่งแก้ไขแสดงหลักฐานหลายอย่างว่า อภิธรรมเป็นพุทธพจน์จริง และเชิดชูอภิธรรมว่า อภิธรรมนี้เป็นพุทธวิสัย มิใช่เป็นสาวกวิสัย และที่สุดเลยขู่พวกไม่เชื่ออภิธรรมว่า

"ผู้ที่ปฏิเสธอภิธรรม ก็ย่อมชื่อว่าปฏิเสธพระสัพ-พัญญุตญาณในชินจักรนี้ ชื่อว่าทำเวสารัชชญาณของพระศาสดาให้หมุนกลับ ทำบริษัทผู้ใคร่จะฟัง (ในอภิธรรม) ให้เข้าใจผิด กั้นทำนบกีดขวางในอริย-มรรค จัดเขาผู้ปฏิเสธอภิธรรม ในพวกก่อเหตุให้แตกร้าว ๑๘ จำพวกใดจำพวกหนึ่ง เป็นผู้สมควรแก่การลงอุกเขปนิยกรรม (ลงโทษด้วยวิธีรอนสิทธิ์มิให้

มีสิทธิเสมอผู้อื่น) นิยสกรรม (ลงโทษด้วยการปลดจากตำแหน่ง) และตัชชนียกรรมโดยแท้ (ลงโทษด้วยการตักเตือนให้สำนึก) ผู้เช่นนี้ พวกเรา (คือฝ่ายเชื่ออภิธรรม) ควรลงบั้พพาชนียกรรม (ลงโทษด้วยการขับไล่ออกจากหมู่) เป็นต้น (สุดแต่กรณีย์) แล้วไล่ส่งไปว่า เจ้าจงไปเป็นคนกินเดนเสียเถิด"

ฉะนั้นบุคคล ผู้ปฏิเสธอภิธรรมในสมัยนั้นจึงเป็นเรื่องที่ไม่น่าจะสนุกนัก. ต้องตกเป็นจำเลยข้อหามิจฉาทิฏฐิและถูกลงโทษเอาง่าย ๆ. แต่ถึงแม้ฝ่ายเชื่ออภิธรรมว่าเป็นพุทธพจน์ จะพยายามหาวิธีทั้งอ้างคัมภีร์หรือทั้งขู่ลงโทษ ก็ไม่สามารถปิดบังข้อเท็จจริงไว้ได้ ดังเราจะได้พิจารณาดูหลัก ฐานฝ่ายปฏิเสธอภิธรรมมิใช่พุทธพจน์ต่อไป

ข. หลักฐานฝ่ายปฏิเสธอภิธรรมว่าเป็นพุทธพจน์

๑. ข้ออ้างเรื่องพระบรมศาสดาเสด็จขึ้นไปเทศนาอภิธรรมบนดาวดึงส์เป็นเพียงข้อความปรากฏในอรรถกถา

เท่านั้นและคัมภีร์อรรถกถาก็แต่งหลังพระพุทธปรินิพพาน

เรื่องเทศน์อภิธรรมในดาวดึงส์สวรรค์จะเป็นพระ-พุทธภาษิตแสดงไว้ในพระสูตรใดสูตรหนึ่ง หรือแสดงไว้ในพระวินัย ก็จะเป็นหลักฐานที่ดีมาก แต่น่าเสียใจที่พระสุตตันตปิฎกทั้งหมด ๕ นิกาย และพระวินัยปิฎกทั้งหมดทุกคัมภีร์ ไม่เคยปรากฏเรื่องนี้เลย แต่ไพล่ไปมีในคัมภีร์รุ่นอรรถกถา ซึ่งไม่รู้ว่าท่านอรรถกถาจารย์ไปคุ้ยหลักฐานมาจากไหน ฉะนั้นข้ออ้างฝ่ายรับรองอภิธรรมข้อนี้ จึงเกือบไม่มีค่างวดอะไร

๒. คำว่า 'อภิธมฺเม' หรืออภิธรรมที่ปรากฏในพระสูตรหรือพระวินัย มิได้หมายถึงอภิธรรมปิฎก เป็นแต่หมายถึง ธรรมอันยิ่งคือโลกุตตรธรรมเท่านั้น ในกินติสูตรเองก็มีพระพุทธพจน์ยืนยันอย่างนั้นคือ พระองค์ตรัสว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ! เพราะเหตุนั้น ธรรมเหล่าใดที่เรารู้ยิ่งแล้ว แสดงแล้วแก่ท่านทั้งหลาย

เหมือนอย่างไร? เหมือนอย่างนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔, สัมมัปปธาน ๔, อิทธิบาท ๔, อินทรีย์ ๕, พละ ๕, โพชฌงค์ ๗, มรรคมีองค์ ๘, อันท่านทั้งหมดมาพร้อมกัน เมื่อบันเทิงพร้อมกัน เมื่อไม่วิวาทกัน ควรศึกษาในธรรมเหล่านั้น ภิกษุทั้งหลาย! ก็เมื่อท่านทั้งนั้นมาพร้อมเพรียงกัน เมื่อบรรเทิงพร้อมกัน เมื่อไม่วิวาทกันควรศึกษาในธรรมเหล่านั้นไซร้......" พระพุทธพจน์ในที่นี้แสดงชัดว่า อภิธรรมหมายเอาโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ซึ่งพระอรรถกถาจารย์ก็แก้ไว้ดังนั้นเหมือนกัน ฉะนั้นอภิธรรมที่ปรากฏในพระสูตรอื่น ๆ ก็ดี ที่ปรากฏในพระวินัยก็ดี มุ่งหมายถึงพระโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการนี้เอง.

๓. ถ้าอภิธรรมจักพึงเป็นปิฎกหนึ่ง และเป็นพระพุทธพจน์จริงแล้วไซร้ ไฉนในสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค มหาปรินิพพานสูตร เมื่อพระบรมศาสดาแสดงมหาปเทส ๔ สำหรับให้พุทธบริษัทสอบสวน

พระธรรมวินัยว่า อันใดเป็นพุทธพจน์ อันใดมิใช่พุทธ-พจน์ ตรัสว่าให้สอบว่าเข้ากันได้กับพระสูตร ลงกันได้กับพระวินัย เป็นใช้ได้ ว่านั่นคือพุทธพจน์ แต่ไม่เห็นมีว่าให้สอบเข้ากันได้กับอภิธรรมเลย ดังพระพุทธ-พจน์ว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ก็ภิกษุในธรรมวินัยนี้พึงกล่าวอย่างนี้ว่า ในอาวาสชื่อโน้น มีสงฆ์อยู่ พร้อมทั้งพระเถระ พร้อมทั้งหัวหน้า, ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วต่อหน้าสงฆ์ ข้าพเจ้ารับมาแล้วต่อหน้าสงฆ์นั้นว่า 'นี้ธรรม นี้วินัย นี้คำสอนของพระศาสดา' ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่ควรรับรอง ไม่ควรคัดค้านคำของภิกษุนั้น พวกเธอมิได้รับรอง มิได้คัดค้านแล้ว พึงเรียนบทพยัญชนะนั้นให้ดี แล้วสอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัย ถ้าลงในพระสูตรไม่ได้ เทียบในพระวินัยไม่ได้ พึงสันนิษฐานอย่างนี้ว่า ข้อนี้มิใช่คำของพระผู้มีพระภาคนั้นแน่นอน เป็นคำของที่ภิกษุนั้นจำมาผิด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! พวกเธอพึงทิ้งข้อนั้น

เสีย ด้วยประการดังนี้ แต่ถ้าว่าสอบสวนลงได้ในพระสูตร เทียบเคียงได้ในพระวินัย ก็พึงสันนิษฐานในข้อนั้นว่า นี่เป็นคำของพระผู้มีพระภาคนั้นแน่นอน และภิกษุนี้จำมาได้ดีแล้ว————" ก็ถ้าอภิธรรมปิฎกพึงเป็นพระพุทธพจน์แล้ว พระองค์จักพึงตรัสว่าให้สอบลงในพระสูตร เข้ากันได้กับพระอภิธรรม และเทียบกันได้กับพระวินัยเป็นแน่ ไฉนในมหาปเทสจึงมิได้ปรากฏอภิธรรมเลย

๔. คำว่า 'มาติกา' ที่ปรากฏในพระสูตรก็ดี พระวินัยก็ดี หมายถึงหัวข้อธรรม หรือแม่บทของธรรมเท่านั้น

๕. สำนวนในอภิธรรมปิฎก เป็นสำนวนรุ่นใหม่กว่าสำนวนในพระสูตรและพระวินัย และปรากฏว่ามีศัพท์เทฆนิคใหม่ ๆ มาก และกฎเกณฑ์ใหม่ ๆ ซึ่งในพระสูตร, พระวินัยไม่มี

๖. ลักษณะของอภิธรรมปิฎก เป็นแบบอรรถกถา

แก้พระสูตรอีกทีหนึ่ง และไม่ปรากฏมีคำอาลปนะเช่น ดูก่อนเทพยดาทั้งหลาย ! สมกับที่พระบรมศาสดาแสดงอภิธรรมแก่ปวงเทพเลย พอขึ้นต้นก็ว่าเรื่องกุสลาธมฺมา อกุสลาธมฺมา ฯ ล ฯ เลยทีเดียว เข้าใจว่าคันถรจนาจารย์ ผู้รจนาอภิธรรมท่านไม่เจตนาจะให้คนเข้าใจว่าเป็นพุทธพจน์ ฉะนั้นจึงไม่มีการบอกสถานที่ว่า พระบรมศาสดาประทับ ณ สถานที่ใด ปรารภผู้ใด จึงแสดงอภิธรรม ความนิยมนับถือว่าอภิธรรมเป็นพุทธพจน์ เกิดขึ้นเมื่อพุทธปรินิพพานแล้วหลายร้อยปี และมามั่นคงเอาเมื่อสมัยอรรถกถาเล่าว่าพระองค์เทศนาอภิธรรมในดาวดึงส์สวรรค์นั้นเทียว

๗. ถ้าพระอภิธรรมปิฎกพึงเป็นพุทธพจน์แล้ว ก็เหตุไร นิกายในพระพุทธศาสนาอื่น ๆ จึงมีอภิธรรมปิฎกไม่เหมือนกัน แม้แต่ชื่อคัมภีร์ก็เรียกไม่ตรงกันนิกายในพระพุทธศาสนาในที่นี้ ข้าพเจ้าขอยกเว้นไม่กล่าวถึงอภิธรรมฝ่ายนิกายมหายาน เอาเพียงนิกาย

ในเครื่องฝ่ายสาวกยานด้วยกันก็พอ คือในพุทธศตวรรษที่ ๑ ที่ ๓ สังฆมณฑลในอินเดียเกิดแตกนิกายออกถึง ๑๘ นิกาย และแต่ละนิกายยังมีกิ่งนิกายย่อยอีกมาก ซึ่งท่านผู้สนใจในด้านประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนา จะหาอ่านรายละเอียดได้ในหนังสือประวัติ-ศาสตร์พระพุทธศาสนาภาค ๑ ของข้าพเจ้า มีจำหน่าย ณ มหามกุฏราชวิทยาลัย ในจำนวน ๑๘ นิกายนั้น ปรากฏว่านิกายใหญ่ ๆ ที่มีอิทธิพล และมีอภิธรรม-ปิฎกของตนเองไม่ซ้ำกับของใคร ก็คือนิกายเถรวาท, นิกายมหาสังฆิกะ, นิกายโคกุลิกะ, นิกายสรวาสติ-วาทิน, นิกายวัชชีบุตร. นิกายเถรวาทซึ่งนับถือภาษาบาลีเป็นภาษาถ่ายทอดพระพุทธวจนะ มีอภิธรรม ๗ ปกรณ์ คือ

ก. ธรรมสังคณี

ข. วิภังคะ

ค. ธาตุกถา

ง. ปุคคลบัญญัติ

จ. ยมก

ฉ. ปัฏฐานะ

ช. กถาวัตถุ

เป็นหนังสือพระไตรปิฎกฉะบับสยามรัฐ พิมพ์ครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗ รวม ๑๒ เล่ม รายละเอียดของอภิธรรมบาลีมีอย่างไร ข้าพเจ้าไม่จำต้องพรรณนา เพราะท่านผู้ฟังที่สนใจ อาจจะศึกษาได้จากสำนักเรียนอภิธรรมหลายแห่ง เช่นที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทยเป็นต้น แต่ข้าพเจ้าจะนำหลักธรรมฝ่ายอภิธรรมของนิกายอื่น ซึ่งยังไม่เคยปรากฏแก่นักศึกษาอภิธรรมฝ่ายบาลีเลย มาแสดงไว้ ณ ที่นี้ เพื่อท่านจะได้อาศัยเทียบเคียงกันดูในบรรดานิกายพระพุทธศาสนาเหล่านั้น มีอยู่ ๒ นิกายที่บูชานับถืออภิธรรมปิฎกเป็นชีวิตจิตใจ ยิ่งกว่าปิฎกอื่น ๆ คือ

ก. นิกายโคกุลิกะ ในตำนานสังสกฤตชื่อเภท-ธรรมมติจักรศาสตร์ และอรรถกถาแห่งคัมภีร์นั้น ชื่อ "อี้ปู้จงหลุงหลุนซุกกี่" แต่งโดยพระคณาจารย์กุยกี เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๑ เล่าว่า นิกายนี้นับถืออภิธรรมปิฎกหนักหนา มีคติถือว่าพระพุทธพจน์ที่ลึกซึ้งมีอยู่ในอภิธรรมเท่านั้น ส่วนวินัยปิฎกและสุตตันตปิฎกเป็นเพียงอุบายธรรมซึ่งพระบรมศาสดาสอนสัตว์โดยลำดับเพื่อให้เข้าถึงอภิธรรม เพราะฉะนั้นภิกษุในนิกายนี้เลยดูหมิ่นพระวินัยและพระสูตร เห็นการปฏิบัติเคร่งครัดในวินัยเป็นเรื่องรุงรัง ข้อสำคัญให้แตกฉานเข้าถึงอภิธรรมเป็นใช้ได้ เห็นพระสูตรเป็นเรื่องหญ้าปากคอกไม่จำเป็นต้องรู้ คณาจารย์ผู้ให้กำเนิดนิกายโคกุลิกะว่าเป็นบุคคลในวรรณะพราหมณ์ ที่แยกเป็นนิกายออกมาก็เพราะประสงค์แต่จะแผ่อภิธรรมปิฎกๆ เดียว

ข้าพเจ้าขอเรียกนิกายนี้ว่า อภิธรรมสรณะนิกาย จะเหมาะสมอย่างยิ่ง และปรากฏว่าในเมืองไทยเรามี

นักอภิธรรมบางท่าน มีความคิดเห็นคล้ายคลึงกับคติของนิกายนี้มาก คือเห็นอภิธรรมปิฎกวิเศษปิฎกเดียว ถึงกับกล่าวว่าถ้าผู้ใดไม่ได้เรียนรู้อภิธรรม เป็นไม่สามารถบรรลุมรรคผลนิพพานได้ ซึ่งข้าพเจ้าเห็นว่าท่านผู้มีความเห็นอย่างนี้ ควรสมัครเป็นลูกศิษย์นิกายโคกุลิกะจะเป็นกิ่งทองใบหยกงามสมพักตร์ แต่น่าเสียใจที่ว่านิกายโคกุลิกะสาปสูญเลิกล้มไปแล้วช้านาน เห็นจะเป็นเพราะความเป็นอภิธรรมสรณะนิกายนี้เอง เลยถูกนิกายอื่น ๆ เขม่นเอา ฉะนั้นอภิธรรมปิฎกของนิกายโคกุลิกะมีลักษณะหลักธรรมฉันใด จึงไม่มีทางจะทราบได้

ข. นิกายสรวาสติวาทิน นิกายนี้นับถือยกย่องอภิธรรมปิฎกเป็นเลิศเหมือนกัน แต่ไม่รุนแรงอย่างนิกายโคกุลิกะ คือพร้อมกับการเผยแผ่อภิธรรมก็ได้รักษาวินัยเคร่งครัด และศึกษาเล่าเรียนพระสูตรกำกับกันไปด้วย นิการสรวาสติวาทินจึงสามารถธำรงตัว

อยู่ตลอดเวลากว่าพันปี และมีอิทธิพลแพร่หลายทั่วไปในอินเดีย, อาฟฆานิสตาน, เตอรกิสตาน แล้วเข้าไปรุ่งเรืองในประเทศจีนอยู่ระยะหนึ่ง นิกายสรวาสติวาทินต้องเลิกล้มสาปสูญไปพร้อมกับนิกายพระพุทธศาสนาอื่น ๆ ทั้งสาวกยานและมหายานในสมัยที่กองทัพอิสลามเข้ามารุกรานอินเดีย เพราะฉะนั้นคัมภีร์ต่าง ๆ ทั้งพระวินัย, พระสูตร, พระอภิธรรมของนิกายสรวาสติวาทินจึงยังมีเหลืออยู่ทั้งในประเทศจีนและประเทศธิเบตแต่ได้แปลสู่ภาษาจีนแล้วในสมัยโบราณ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอภิธรรมปิฎกของนิกายนี้ ได้มีแปลเป็นภาษาจีนโดยสมบูรณ์ทั้งปิฎก ซึ่งข้าพเจ้าได้อาศัยศึกษาจากฉบับพากย์จีนนี้เอง *อภิธรรมปิฎกของนิกายสรวาสติวาทินใช้ภาษาสํสกฤตแทนภาษาบาลี และบอกไว้ว่าเป็นรจนาของพระมหาสาวกที่มีชีวิตอยู่ครั้งพุทธกาล และหลังพุทธกาลหลายร้อยปี* มีรายการดังนี้

๑. อภิธรรมสังคีติบรรยายปาทศาสตร์ (อาพีตับมือจิบอมึงจกหลุง) ในฉะบับจีนว่าเป็นรจนาของพระสารีบุตรอรหันต์ ในหนังสืออธิบายอภิธรรมโกศของยโศมิตรว่า เป็นของพระมหาโกฏฐิตะ

๒. อภิธรรมสกันธปาทศาสตร์ (อาพีตับมือฮวบอุ้งจกหลุง) ในฉะบับจีนว่าเป็นรจนาของพระโมคคัลลานะอรหันต์ แต่ยโศมิตรว่าเป็นของพระสารีบุตร

๓. อภิธรรมปรชญาปติปาทศาสตร์ (อาพีตับมือซีเสียกจกหลุง) ฝ่ายจีนว่าเป็นของพระมหากัจจานะ แต่ยโศมิตรว่าเป็นของพระโมคคัลลานะ

๔. อภิธรรมวิชญาณกายปาทศาสตร์ (อาพีตับมือเซกซิงจกหลุง) พระเทวศรมันรจนาในพุทธศตวรรษที่ ๓

๕. อภิธรรมปกรณะปาทศาสตร์ (อาพีตับมือบีงลุ่ยจกหลุง) พระวสุมิตรรจนาในพุทธศตวรรษที่ ๔

๖. อภิธรรมธาตุกายปาทศาสตร์ (อาพีตับมือ

กายซิงจกหลุง) พระวสุมิตรรจนา

๗. อภิธรรมชญาณปรสฺถานศาสตร์ (อาพีตับมือฮวดฉุ้หลุง) พระกาตยายนีบุตรรจนาเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๕

นิกายสรวาสติวาทินเกิดมีขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๒ ก่อนกำตติยสังคายนายังยอมรับว่า อภิธรรมปิฎกเป็นรจนาของพระมหาสาวก และมีการรจนาเพิ่มเติมมาเรื่อย จนถึงยุคพุทธศตวรรษที่ ๖ จึงสำเร็จเป็นปิฎกหนึ่งโดยเอกเทศ เรียกว่า "*สัตตัปปกรณะ*" หรือสัตตัปปกรณ์ แปลว่าปกรณ์ทั้ง ๗

ก็ถ้าอภิธรรมปิฎกจะเป็นพุทธพจน์แล้ว นิกายเหล่านี้จะต้องเรียกชื่อตรงกัน และจะต้องเป็นคัมภีร์นับถือบูชาร่วมกัน นี่กลับเป็นว่าต่างนิกายต่างมีของตนไม่ซ้ำกัน ผิดกับสุตตันตปิฎกและพระวินัยปิฎก โดยเฉพาะคือวินัยปาฏิโมกข์ ต่างนิกายมีลักษณะตรงกัน จะผิดกันก็เรื่องปลีกย่อยเล็กน้อย และเป็นเรื่องไม่

สำคัญ นี่ก็เป็นเครื่องพิสูจน์ว่า อภิธรรมปิฎกมิใช่พุทธพจน์ เพราะหากใช่แล้วต่างนิกายต้องรับรองนับถือเหมือนพระสูตรกับพระวินัย

๘. นอกจากนี้ หลักฐานยังยืนยันอีกคือ วิธีการจัดระเบียบธรรมในอภิธรรมของแต่ละนิกายก็ผิดแผกกัน เช่นอภิธรรมปิฎกฝ่ายสรวาสติวาทินมีระเบียบธรรมดังนี้

รูปธรรม ๑๑ (บาลีว่ารูป ๒๘) จิตตธรรม ๑ (บาลีว่าจิตมี ๘๙ ดวง พิสดาร ๑๒๑ ดวง) จิตตสัมปยุตตธรรม ๔๖ (บาลีว่าเจตสิก ๕๒) จิตตวิปปยุตตธรรม ๑๔ (บาลีไม่มี) อสังขตะ ๓ รวม ๗๕ ประการ

รูปธรรม ๑๑

ได้แก่จักขุนทรีย์ โสตินทรีย์, ฆานินทรีย์, ชิวหินทรีย์, กายินทรีย์, และรูปวิสัย ๕ ได้แก่รูปวิสัย,

สัททวิสัย, คันธวิสัย, รสาวิสัย, ผัสสะวิสัย, รวมกับอวิญญัติรูปอีก ๑ เป็น ๑๑ (ฝ่ายบาลีไม่บัญญัติอวิญญัติว่าเป็นรูป)

จิตตธรรม ๑

คือภวังคจิตต์ และพฤตติภาพของจิตต์ ซึ่งแสดงออกมาทาง ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ

จิตตสัมปยุตตธรรม ๔๖

ก. มหาภูมิกธรรม ๑๐ ได้แก่เวทนา, สัญญา, เจตนา, สัมผัส, มติ, สติ, ฉันทะ, มนสิการ, อธิโมกข์, สมาธิ เจตสิกทั้ง ๑๐ ดวงเป็นได้ทั้งกุศล, อกุศล, อัพยากตะ ประพฤติเป็นไปร่วมกับจิตต์ เมื่อจิตต์ขึ้นสู่วิถีรับอารมณ์ทุกครั้งไป

ข. มหากุศลภูมิกธรรม ๑๐ ได้แก่ ศรัทธา, อัปปามาทะ, ปัสสัทธิ, อุเบกขา, หิริ, โอตตัปปะ, อโลภะ, อโทสะ, อหิงสา, วิริยะ เจตสิก ๑๐ ดวงนี้

เกิดกับจิตต์ที่เป็นกุศลล้วน ๆ

ค. มหากิเลสภูมิกธรรม ๖ ได้แก่ โมหะ ปมาทะ, โกสัชชะ, อศรัทธา, ถีนะ, อุทธัจจะ เจตสิกเหล่านี้มีธรรมชาติเป็นอารมณ์ฝ่ายอัพยากตะ เกิดกับจิตต์ที่ยังมีอาสวะ

ง. มหาอกุศลภูมิกธรรม ๒ ได้แก่ อหิริ, อโนตตัปปะ

จ. อุปกิเลสภูมิกธรรม ๑๐ ได้แก่ โกรธะ, มักขะ, มัจฉริยะ, อิจฉา, ปโทสะ, วิหิงสา, อุปนาหะ, มายา, สาเถยยะ, มทะ เจตสิกข้อ ง. และ จ. นี้เกิดกับจิตต์ที่เป็นอกุศล

ฉ. อนิยตะภูมิกธรรม ๘ ได้แก่ วิตก, วิจาร, มิทธะ, กุกกุจจะ, ราคะ, ปฏิฆะ, มานะ วิจิกิจฉา เจตสิกเหล่านี้เป็นไปในสภาพกุศล, อกุศล, อัพยากตะ แต่ไม่ใช่จะต้องเกิดกับจิตต์ทุกดวงไป

สัมปโยคนัย

เช่นสัตว์ในบัญจโวการฝ่ายกามาวจร เมื่อกุศลจิตต์เกิดขึ้นย่อมเกิดพร้อมด้วยเจตสิก ๒๒ ดวง คือ มหาภูมิกธรรมเจตสิก ๑๐, มหากุศลภูมิกธรรมเจตสิก ๑๐ และอนิยตภูมิกธรรม ๒ (คือวิตก, วิจาร)

เมื่ออกุศลจิตต์บังเกิดขึ้น ย่อมเกิดพร้อมด้วยเจตสิก ๒๐ ดวง คือมหาภูมิกธรรมเจตสิก ๑๐, มหากิเลสภูมิกธรรมเจตสิก ๖, มหาอกุศลภูมิธรรม ๒ และอนิยตภูมิกธรรม ๒ (คือวิตก, วิจาร)

เมื่ออาวรณ์ฝ่ายอัพยากตะจิตต์บังเกิดขึ้น ย่อมเกิดพร้อมด้วยเจตสิก ๑๘ ดวง คือมหาภูมิกธรรมเจตสิต ๑๐, มหากิเลสภูมิกธรรม ๖ อนิยตภูมิธรรม ๒ (คือ วิตก, วิจาร)

เมื่ออนาวรณ์ฝ่ายอัพยากตะจิตต์บังเกิดขึ้น ย่อมเกิดพร้อมด้วยเจตสิก ๑๒ ดวง คือมหาภูมิกธรรมเจตสิก ๑๐ อนิยตภูมิกธรรม ๒ (คือวิตก, วิจาร)

ส่วนสัตว์ในรูปาวจร, อรูปาวจร ก็มีพิศดารออกไป ถ้าขึ้นนำมาแสดงจะกลายเป็นปาฐกถาเรื่องอภิธรรมปิฎกนิกายสรวาสติวาทินไป จึงของด์

ส่วนจิตตวิปยุตตสังขารธรรม ๑๔ ได้แก่ ปัตติ, อปัตติ, สภาคตา, ชีวิตินทรีย์, ชาติ, ฐีติ, ชรา, อนิจจตา, อสัญญีผล, อสัญญีสมาบัติ, นิโรธสมาบัติ, นามกาย, พยัญชนกาย

ระเบียบสภาวะธรรมฝ่ายนิกายสรวาสติวาทิน ท่านผู้ฟังลองนำไปเปรียบกับระเบียบสภาวะธรรมฝ่ายอภิธรรมบาลีดูบ้างเถอะ จะเห็นได้ว่าแตกต่างกัน ในที่นี้จะยกตัวอย่างเฉพาะหมวดเจตสิกธรรมฝ่ายบาลีมาแสดงไว้

เจตสิก ๕๒ ของฝ่ายอภิธรรมเถรวาท

๑. *อัญญสมานาเจตสิก* ๑๓ ได้แก่ ผัสสะ, เวทนา, สัญญา, เจตนา, เอกัคคตา, ชีวิตินทรีย์,

มนสิการโร, วิตก, วิจาร, ปีติ, อธิโมกข์, วิริยะ, ฉันทะ ตั้งแต่ผัสสะจนถึงมนสิการรวม ๖ ดวง เรียกว่า สัพพจิตตะสาธารณเจตสิกที่เหลือเรียกว่า ปกิณณกเจตสิก

๒. *อกุศลเจตสิก* ๑๔ ได้แก่ โลภะ, โทสะ, โมหะ, อหิริกะ, อโนตตัปปะ, มานะ, ทิฏฐิ, อิสสา, มัจฉริยะ, กุกกุจจะ, ถีนะ, มิทธะ, อุทธัจจะ, วิจิกิจฉา

๓. *โสภณเจตสิก* ๒๕ ได้แก่ ศรัทธา, สติ, หิริ โอตตัปปะ, อโลภะ, อโทสะ, ตัตตรมัชฌัตตา, กายปัสสัทธิ, จิตตปัสสัทธิ, กายลหุตา, จิตตลหุตา, กายมุทุตา, จิตตมุทุตา, กายกัมมัญญตา, จิตตกัมมัญญตา, กายปาคุญญตา, จิตตปาคุญญตา, กายุชุกตา, จิตตุชุกตา, วิรัติเจตสิกอีก ๓ คือ สัมมาวาจา, สัมมากัมมันโต, สัมมาอาชีโว, อัปปมัญญา ๒ คือ กรุณา, มุทิตา, ปัญญินทรีย์ คือ ปัญญา เจตสิกอีก ๑

ก็ถ้าหากอภิธรรมปิฎกจักเป็นพุทธพจน์แล้ว การจัดแบ่งจิตต์, เจตสิก ซึ่งเป็นเรื่องหัวข้อธรรมจะไม่แตกต่างกันจนเห็นชัดอย่างนี้เลย

๙. นอกจากนี้แล้ว ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒-๕ ได้มีพระพุทธศาสนานิกายหนึ่งเรียกตนเองว่า "*สุตต-วาที*" ในภาษาบาลี หรือ "*เสาตรนฺติกวาทิน*" ในภาษาสํสกฤต นิกายนี้ไม่ยอมรับอภิธรรมปิฎกเป็นพุทธพจน์ อ้างเหตุผลว่าอภิธรรมเป็นงานรจนาของพระคันถรจนาจารย์เท่านั้น ฉะนั้นนิกายนี้จึงเผยแผ่แต่ฉะเพาะสุตตันตปิฎก ถือเอาพระสูตรเป็นปทัฏฐานโดยไม่นำพากับอภิธรรมเลย นี่ก็บ่งให้เห็นอยู่โต้ง ๆ ว่าการปฏิเสธอภิธรรมมิได้เป็นของใหม่ หากได้มีผู้ปฏิเสธมาตั้งแต่หลังพุทธกาลเพียง ๒๐๐ ปี

๑๐. แม้ภายหลังที่เกิดลัทธิพระพุทธศาสนามหายานขึ้น ฝ่ายมหายานก็รับว่าอภิธรรมเป็นรจนาของพระคันถรจนาจารย์

สรูปความ

เมื่อพิจารณาโดยถ่องแท้แล้ว จะเห็นประจักษ์ชัดว่า อภิธรรมมิใช่พุทธพจน์ได้รับการรับรองทั้งด้านประวัติศาสตร์, โบราณคดี เมื่อเป็นเช่นนี้เราจะละทิ้งอภิธรรมปิฎกหรือ ? พระไตรปิฎกควรจะเหลือเป็นทวิปิฎกกระนั้นหรือ ? ข้าพเจ้าขอตอบว่า เราละทิ้งอภิธรรมปิฎกไม่ได้ พระไตรปิฎกจะขาดแม้แต่ปิฎกใดปิฎกหนึ่งก็ไม่ได้ ทั้งนี้เพราะอภิธรรมเป็นข้อคิดทางทฤษฎีวิเคราะห์พุทธพจน์ และขยายอรรถแห่งพุทธพจน์ให้พิสดาร หลักสำคัญของอภิธรรมความจริงก็นำเอามาจากสุตตันตปิฎกนั่นเอง เช่นชักนำมาจากมหาสติปัฏฐานสูตรในทีฆนิกาย เราจะพบความคิดเรื่องแบ่งลักษณะจิตต์นา ๆ ชนิดตามอารมณ์ ในสูตรนั้นเช่นสราคจิตต์ ๆ มีราคะ, วีตราคจิตต์ ๆ ไม่มีราคะ, สโทสจิตต์ ๆ มีโทสะ, วีตโทสจิตต์ ๆ ไม่มีโทสะ, สโมหจิตต์ ๆ มีโมหะ, วีตโมหจิตต์ ๆ ไม่มีโมหะ,

สังขิตตจิตต์ ๆ หดหู่, วิกขิตตจิตต์ ๆ ฟุ้งซ่าน, มหัคคตจิตต์ ๆ ถึงความใหญ่, อมหัคคตจิตต์ ๆ ไม่เป็นใหญ่, สอุตตระจิตต์ ๆ เป็นสอุตตระ, อนุตตระจิตต์ ๆ เป็นอนุตตระ ฯลฯ-----" พุทธพจน์นี้ได้เป็นแนวทางให้คันถรจนาจารย์แต่งอภิธรรม ได้แบ่งแยกประเภทของจิตต์ออกไปพิสดารตามภพ, ภูมิ, และอารมณ์ จนกลายเป็นจิตต์ ๘๙ ดวง พิสดาร ๑๒๑ ดวง นอกจากนี้ยังชักนำหลักธรรมในสังยุตตนิกาย เช่น ขันธสังยุตต์, ธาตุสังยุตต์ ฯลฯ มาอธิบาย ดังนั้น เราจะพบคำอธิบายในคัมภีร์วิภังค์, ธาตุกถา และธรรมสังคณี ซึ่งได้ข้อคิดจากสังยุตตนิกายส่วนมาก และในคัมภีร์ปุคคลบัญญัติ เราจะพบว่าท่านผู้รจนาได้พยายามรวบรวมเอาประเภทแห่งจำพวกบุคคลในโลกมาจากอังคุตตรนิกาย ศาสตราจารย์อกานุมาชาวญี่ปุ่นกล่าวว่า มีบุคคลในปุคคลบัญญัติเพียงประเภทเดียวเท่านั้นที่หาไม่พบในอังคุตตรนิกาย นั่นคือบุคคล

ประเภท *สมสิสี* ในคัมภีร์ปัฏฐานะเล่า แท้จริงก็เป็นการหยิบยกเอากฎแห่งปัจจยาการ ๑๒ ของพระพุทธองค์ไปขยายความเพิ่มเติมให้พิสดาร โดยวัตถุประสงค์เพื่อให้ประจักษ์ในความเกี่ยวเนื่องแห่งปัจจัยต่าง ๆ เท่านั้น ส่วนคัมภีร์ยมก แท้คือตรรกวิทยาชั้นเยี่ยมทีเดียวละ *อภิธรรมปิฎก จึงเป็นผลงานรจนาของคันถรจนาจารย์หลายท่าน ช่วยกันเรียบเรียงและรวบรวมพร้อมทั้งขยายความเพิ่มเติม ทั้งนี้โดยอนุวัตรตามแนวแห่งพุทธมติ ต่างคณาจารย์ต่างแต่งขยายอรรถแห่งพุทธพจน์ตามทัศนะของตน และดังนั้นจึงปรากฏว่า อภิธรรมปิฎกของแต่ละนิกายไม่เหมือนกัน การจัดระเบียบหมวดหมู่แห่งสภาวะธรรมไม่ตรงกัน* ฉะเพาะอภิธรรมปิฎกฝ่ายบาลี เข้าใจว่าได้ถูกรวบรวมขึ้นเป็นปิฎกหนึ่งในสมัยตติยสังคายนา

อันที่จริงอภิธรรมมีเค้ากำเนิดมาช้านานก่อนปฐม

สังคายนาเสียด้วยซ้ำ กล่าวคือในเบื้องสมัยพุทธกาล ความคิดแนวอภิธรรมก็ปรากฏแล้ว พระมหาสาวกผู้ให้กำเนิดแนวคิดอภิธรรมคือ พระสารีบุตรและพระมหากัจจานะ ตลอดจนถึงพระโมคคัลลานะ โดยฉะเพาะพระสารีบุตร ได้มีภาษิตอธิบายพุทธพจน์ให้พิสดารอยู่หลายสูตร เช่นสังคีติสูตรในทีฆนิกายเป็นตัวอย่าง ในสูตรนี้มีลักษณะจัดระเบียบธรรมะเป็นหมวดหมู่ เป็นแนวทางของการเรียบเรียงอภิธรรมและเป็นแบบอย่างของการทำสังคายนาด้วย นอกจากนี้ยังคัมภีร์จุลนิทเทส, มหานิทเทส, และปฏิสัมภิทา-มรรคในขุททกนิกาย ก็ว่าเป็นภาษิตของพระสารีบุตรดุจกัน ก็คัมภีร์ทั้ง ๓ นี้มีรูปโครงอย่างอภิธรรมนับเป็นอรรถกถาที่เก่าที่สุด ส่วนพระมหากัจจานะก็มีภาษิตขยายความพุทธพจน์หลายสูตรเหมือนกัน จนได้รับยกย่องจากพระบรมศาสดาว่า เลิศในทางกระจายธรรมย่อให้พิสดาร บางสมัยพระองค์ตรัสแต่หัวข้อ

ธรรมโดยย่อเรียกว่าอุทเทส แล้วให้ท่านเป็นผู้อธิบาย แก่พุทธบริษัท กล่าวกันว่าคัมภีร์เนตติปกรณ์ เป็นภาษิตของพระมหากัจจานะ คัมภีร์นี้แต่งเป็นอรรถกถาวรรณนานวังคสัตถุศาสน์ แม้ฝ่ายนิกายสรวาสติวาทินก็ยังบอกแสดงไว้ว่า มีอภิธรรมหลายปกรณ์แต่งโดยพระมหาสาวกทั้งหลายนี้ อนึ่งแม้ในอรรถกถาฝ่ายบาลีก็ยังยอมรับว่า อภิธรรมเดิมสงเคราะห์อยู่ในเวยยากรณ์ อันเป็นองค์หนึ่งแห่งนวังคสัตถุศาสน์

จำเนียรกาลล่วงมา เมื่อสังฆมณฑลเกิดการแบ่งแยกนิกายโดยทัศนะทางธรรม หรือทางวินัยของบรรดาคณาจารย์ไม่ตรงกันเป็นมูลเหตุ (ควรอ่านประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาภาค ๑ ของข้าพเจ้าประกอบ) บรรดาคณาจารย์ได้ต่างพยายามแต่งอภิธรรมขยายอรรถพุทธภาษิตมากขึ้น หรือบางครั้งแม้เดิมจะเป็นภาษิตของพระมหาสาวกครั้งพุทธกาล ท่านคณาจารย์เหล่านั้นก็ได้แต่งเติมเถรภาษิตนั้นให้กว้างขวางออกไป

ตามทัศนะของท่าน เช่นอย่างคัมภีร์อภิธรรมฝ่ายนิกาย-สรวาสติวาทิน ถึงแม้จะอ้างนามของพระมหาสาวกว่าเป็นเจ้าของคัมภีร์ก็จริง แต่ข้าพเจ้าไม่มีข้อกังขาเลยว่าคัมภีร์นั้น ๆ ได้ถูกเพิ่มเติมแต่งเสริมอะไร ๆ ลงไปบ้างไม่มากก็น้อย อภิธรรมจึงยากขึ้นยากขึ้นโดยลำดับ พิสดารมากขึ้นโดยลำดับ เต็มไปด้วยทฤษฎีหรือกฎ-เกณฑ์ใหม่ ๆ และเต็มไปด้วยศัพท์เทคนิคพิเศษมากมาย *ทั้งนี้โดยวัตถุประสงค์อันเดียวร่วมกันคืออธิบายกฎแห่งอนิจจังและอนัตตาของพระพุทธ-องค์ให้ละเอียดสุดที่จะละเอียด* อภิธรรมเหมือนกับตำราแยกธาตุผสมธาตุเล่มมหึมา ซึ่งได้นำเอานามธรรมและรูปธรรมมาแยกแยะ ว่าส่วนใดเป็นอะไร, ส่วนใดประกอบผสมขึ้นด้วยอะไร, มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันอย่างไร? มีขึ้นได้อย่างไร? ดับไปด้วยวิธีไหน? จะสร้างให้มีขึ้นอย่างไร? ในอภิธรรมเราจะพบคำตอบอย่างจุใจต่อปัญหาเหล่านี้ และเนื่องด้วย

เหตุนี้ เลยทำให้อภิธรรมปิฎกเป็นปิฎกที่ต้องใช้เวลาศึกษาช้านาน ผู้ใดถ้ามีโอกาสศึกษาก็จะเกิดความพึงพอใจสนุกในการเรียนอภิธรรมมากขึ้น คือทำให้ได้รับความรู้ลึกเข้าไปทีละชั้นของสภาวะธรรม ทำให้เกิดความคิดวิจัยเข้าไปโดยลำดับ และผู้ที่จะเก่งในอภิธรรม ก็ต้องมีความจำที่แม่นยำประกอบด้วย เพราะต้องท่องจำศัพท์เทฆนิคซึ่งบัญญัติขึ้น เพื่อเรียกสภาวะธรรมแต่ละสภาวะธรรม และต้องจำทฤษฎีสัมพันธ์ของสภาวะธรรมแต่ละหมวด อีกทั้งรูปทั้งนามมากมาย

ฉะนั้นอภิธรรมจึงเหมาะสมฉะเพาะบัณฑิตหรือผู้มีเวลาว่าง ๆ เรียนไว้ประดับปัญญา และสำหรับขบคิดธรรมะขั้นปรมัตถ์เท่านั้น ถ้าปรารถนาปฏิบัติธรรมเพื่อดับทุกข์ หรือนำธรรมะมาประยุกต์กับความเป็นอยู่ประจำวันแล้ว ข้าพเจ้าขอแนะนำว่า ไม่จำเป็นต้องเรียนรู้อภิธรรมปิฎกเลย เอาเพียงศึกษาชั้นสุตตันต-

ปิฎก และเลือกศึกษาพระสูตรสำคัญ ๆ ที่เกื้อกูลแก่การปฏิบัติอย่างละเอียดก็เพียงพอแล้ว แต่ถ้าปรารถนาจะเป็นนักพุทธปรัชญา หรือนักค้นคว้าทางพระพุทธ-ศาสนาละก็ ข้าพเจ้าขอแนะนำว่า ท่านต้องศึกษาพระไตรปิฎกทั้ง ๓ ปิฎกให้สมบูรณ์ และถ้าจะศึกษาให้แตกฉานในอภิธรรมปิฎกได้ ก็จะเป็นการดียิ่ง และพร้อมกันนั้นก็ต้องศึกษาปกรณ์วิเศษต่าง ๆ ซึ่งคณาจารย์ในพระพุทธศาสนารจนาไว้ รวมทั้งฝ่ายนิกายสาวกยานและนิกายมหายาน ข้าพเจ้าขอเพิ่มเติมว่า

๑. อภิธรรมปิฎกเป็นพุทธภาษิตเฉพาะบางส่วนของมาติกา และคำอธิบายธรรมะบางแห่ง

๒. ส่วนใหญ่เป็นของคันถรจนาจารย์ แต่งขยายพุทธพจน์ตามแนวพุทธมติ และบางแห่งได้แทรกกฎเกณฑ์ใหม่ ๆ ขึ้น รวมทั้งบัญญัติศัพท์ใหม่ ๆ ขึ้นด้วยการแต่งนั้นแต่งกันหลายท่าน เหมือนกับการสอบนักธรรม มีการแต่งแก้กระทู้ธรรม ตั้งกระทู้ธรรม

เป็นพุทธภาษิต แต่คำอธิบายกระทู้เป็นอาจริยภาษิต

๓. นักปริยัติธรรมเมืองไทยควรศึกษาอภิธรรม-ปิฎกให้แตกฉาน ไม่ควรมองข้ามอภิธรรมปิฎกไปเสีย ข้าพเจ้าเห็นพ้องกับคำพูดของคุณหลวงเทพดรุณานุศิษฏ์ (ทวี ป. ๙) ที่ว่าปัญหาธรรมะในพระสูตรบางแห่งยุ่งยากแก่การเข้าใจ ก็ได้ความอธิบายโดยละเอียดในอภิธรรม และธรรมะในอภิธรรมที่ละเอียดวิจิตรพิสดารจนยากที่จะรวบรัดความได้ เราก็ได้ความสรุปอย่างย่อจากพระสูตร

ขอจบปาฐกถาของข้าพเจ้าแต่เพียงเท่านี้ ขอความสุขสวัสดีจงมีแก่ท่านผู้เจริญทั้งหลายทุก ๆ ท่านเทอญ.

สวัสดี

ร. พ. มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศ พระนคร
นายพินิจ อู่สำราญ ผู้พิมพ์โฆษณา ๑๙/๖/๑๑